

ЗБІРКА ДОКУМЕНТІВ З АРХІВУ БОРИСА РЕРІХА

Оксана Рубан

У Наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – НАФ ІМФЕ) зберігаються матеріали з особистого архіву Бориса Костянтиновича Реріха¹ (1885–1945) – російського архітектора, художника, археолога. Народився він у Санкт-Петербурзі, у родині нотаря. Закінчив Петербурзьку гімназію К. Мая. Від 1904 р. навчався у Вищому художньому училищі при Петербурзькій академії мистецтв, працював у майстерні проф. Л. Бенуа. Упродовж 1905–1910 років проводив археологічні розкопки в басейні р. Усмань у Воронежській губ., а також під м. Лугою Петербурзької губ. Під час археологічних робіт у Новгороді в 1910 р. досліджував стіни Новгородського кремля. У 1909–1910 роках склав фотоальбоми архітектурних пам'яток Новгороду, Пскова й Києва; частина світлин увійшла до “Истории русского искусства” І. Грабаря². Викладав у Рисувальній школі Товариства заохочення мистецтв. 4 червня 1925 р. його було обрано заступником голови Комітету цього товариства. Зберігав частину архіву й деякі картини свого старшого брата, Миколи Реріха, колекція якого пізніше перейшла до Третьяковської галереї. На початку 1930-х років Б. Реріха було репресовано, в ув'язненні він працював над проектами будівель для державних установ. Після звільнення жив у Москві.

Своєю професійною діяльністю архітектор був пов'язаний і з Україною. Разом з О. Щусевим брав участь у реконструкції Василівського храму в м. Овручі. Водночас Б. Реріх не оминув своєю увагою й околиці Овруча, де побачив чимало цікавих для себе як архітектора й людини, що цікавилася історією й археологією, пам'яток, значну частину яких він зафіксував. Досліджував Волинь разом з Ф. Вовком, про результати

цієї співпраці вони доповідали на засіданні Відділення російської та слов'янської археології Імператорського російського географічного товариства 28 листопада 1909 р. Упродовж 1918³–1922 років Б. Реріх знову в Україні, у Києві, де спілкувався і працював з відомими митцями, мистецтвознавцями, колекціонерами (П. Альошиним, М. Біляшівським, М. Бойчуком, Ф. Ернстом, Г. Лукомським, О. Мурашком, Г. Нарбутом, Г. Павлуцьким, В. Ханенко, К. Широцьким та ін.).

У 1919 р. Б. Реріх та М. Макаренко отримали завдання від Археологічної секції Українського наукового товариства скласти бібліографію про київську архітектуру та підготувати технічну документацію і кошторис для проведення ремонту в Михайлівському і Софійському соборах та Андріївській церкві. Водночас вони проводили археологічні розкопки на місці Десятинної церкви з метою встановити її розміри і план.

Разом з Г. Лукомським Б. Реріх замальовував архітектурні пам'ятки Києва. Серед творів, переданих Г. Лукомським восени 1919 р. до Першого державного музею, була робота Б. Реріха “Деталь головного фасаду Великої Лаврської церкви” (28 см □ 26 см, олівець, акварель, папір)⁴.

Художник входив до організаційного комітету, що працював над створенням Музею мистецтв УАН (нині Музей мистецтв ім. Б. і В. Ханенків)⁵.

Перебуваючи в Києві, він створив серію портретів діячів української культури. В Архівних наукових фондах ІМФЕ зберігається оригінал портрета Філатова-Волгіна – партійного діяча, (1919 р., 9,5 см □ 13,5 см, олівець)⁶ і репродукції портретів М. Леонтовича (1921)⁷ та Я. Степового⁸.

Архівні матеріали, які пропонуються увазі читачів, було придбано в 1945 р. Б. Бутником-Сіверським особисто від Б. Реріха (про

що свідчить акт придбання, який знаходиться разом з матеріалами ⁹) і в 1960-х роках передано до архіву ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, де зберігаються й нині (ф. 14–9, од. зб. 662). Ці матеріали поділяються тематично на групи. Найбільша з них – це документальні матеріали подорожі Бориса Реріха на Овруччину 1909 р. (подорожні нотатки, акварельні малюнки, схеми та фотографії). Подорожні нотатки написані фіолетовим чорнилом на двох поживклих лінованих аркушах 22 см □ 35 см, у лівому верхньому куті першого – прямокутний тиснений штамп, на якому чітко читається тільки “№ 6”. Аркуші заповнені текстом з обох боків (арк. 7, 8) ¹⁰. Список фотографій, виконаних Б. Реріхом під час цієї поїздки, написано синім чорнилом на аркуші 20 см □ 29 см (арк. 9). До подорожніх нотаток додається три схеми, виконані чорним чорнилом: схематична карта м. Овруча на аркуші 21,5 см □ 20,5 см (арк. 10), план підвалу Заручаївської церкви на аркуші 20,5 см □ 21,5 см (арк. 11) та собору – колишнього костелу – 19 см □ 21,5 см (арк. 12). У правому нижньому куті всіх трьох схем – підпис Б. Реріха фіолетовим чорнилом. До цієї ж групи матеріалів належить шість акварельних малюнків (арк. 1–6), на яких зображені: надмогильні хрести ¹¹ (32 см □ 24,5 см, у лівому нижньому куті напис ¹²: “Типы крестов кладб. Искорости”; у правому – підпис: “Б. Р.”); костел (32 см □ 24 см; у правому нижньому куті підписано – “Овруч. Б. Р.”, на звороті малюнок – “Костел. Новый. Б. Рерих. 1909”); монастирські корпуси при костелі (малюнок 32 см □ 24 см, наклеєний на картон розміром 37 см □ 28,5 см; у правому нижньому куті підпис – “Б. Р.”, а під малюнком, на картоні – “Остатки монастырских корпусов при костеле. Овруч. Б. Рерих. 1909”); Заручаївська церква (32 см □ 27 см, наклеєний на картон розміром 36,5 см □ 27 см, у правому нижньому куті – “Овруч. Б. Р.”, під малюнком, на картоні – “Заручаевская церковь”); дзвіниця Миколаївської церкви (23,5 см □ 32 см, наклеєний на картон 28 см □ 36 см; на малюнку в правому нижньому куті – “Звонница Николаевск. цер. г. Овруч. Б. Р.”, на картоні – “Б. Рерих. 1909”); “уніатський пам’ятник” ¹³ (24,5 см □ 33,5 см, наклеєний на картон та-

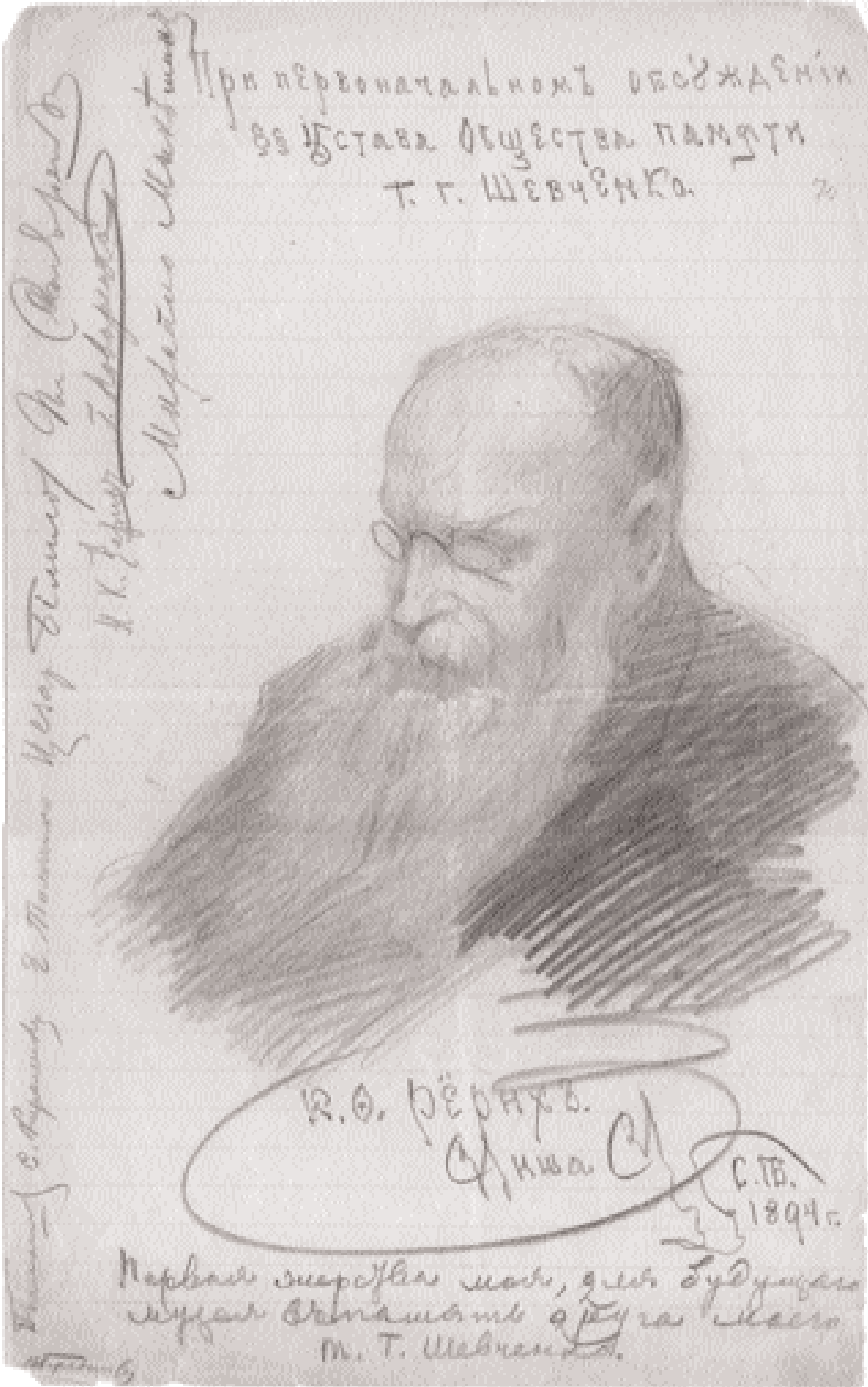
кого ж розміру у лівому нижньому куті – “Овруч. Б. Р. 09”). Під час згаданої поїздки Б. Реріх зробив також серію світлин (арк. 13–53) – 41 світлина (12 см □ 17 см) з пейзажами, типами місцевого люду та пам’ятками архітектури Овруччини. У подорожніх нотатках згадуються таблиці із зображеннями археологічних знахідок, але вони відсутні і поміж матеріалів, і в списку матеріалів, придбаних Б. Бутником-Сіверським.

Друга група матеріалів – це серія фотографій (арк. 54–67), про які в пояснювальній записці до матеріалів зазначено: “Дві групові фотографії фундаторів Української державної академії мистецтв та 13 фото експозиції виставки професорів у приміщенні Педагогічного музею в Києві – 1917 рік” ¹⁴. Групові фотографії зроблено в експозиційних залах цієї ж виставки. Розмір фотографій – 22,5 см □ 17 см, перші дві наклеєно на картон.

Крім цих матеріалів, тут зберігається (арк. 70) портрет Костянтина Федоровича Реріха ¹⁵ (батька Миколи та Бориса Реріхів), виконаний з натури М. Мікешиним 1894 р. в Петербурзі на засіданні Товариства пам’яті Т. Шевченка (22 см □ 35 см, олівець, лінований папір) та коментар до портрета (арк. 69), написаний Б. Реріхом фіолетовим чорнилом на окремому аркуші жовтого паперу (15 см □ 21 см).

До публікації пропонуємо подорожні нотатки Б. Реріха, портрет його батька та фотографії обох серій. Зі світлин, зроблених під час поїздки на Овруччину, відібрано для публікації тільки ті, що стосуються архітектурних пам’яток. Текст нотаток подаємо зі збереженням мови та особливостей правопису автора.

¹ Біографічні відомості взято з пояснювальної записки, доданої до архівних матеріалів (фонд 14–9, од. зб. 662, арк. 1а); з видань: “Петербургский Рериховский сборник”. – 1999. – Вып. 2–3. (комп’ютерна версія розміщена на сайті Рерихівського центру Санкт-Петербурзького університету (www.spbu.ru)); *Киркевич В. Г.* Церква Покрови Пресвятої Богородиці. – К., 1999; *Його ж.* Борис Рерих. Повесть о младшем брате. – О., 2005; *Макаренко Д. Є.* Микола Омелянович Макаренко. – К., 1992; *Лукомський Г. К.* Киев. Церковная архитектура XI–XIX века. Византийское зодчество. Украинское барокко. – К., 1999 (репринтне видання: Мюнхен, 1923).

М. Микешин. Портрет К. Ф. Рериха, батька Бориса й Миколи Реріхів. 1894 р.
 Олівець, папір. Ф. 14-9, од. зб. 662, арк. 70

Рисунок моего отца Періха, Константина
Федоровича, и его младший брат Микешин
Михайлович на заседании при первом обсужде-
нии Устава Общества памяти В. Т. Шевченко
в Тейсербурге в 1894 году. В присутствии
ряда членов того Общества (Цезарь Тришлов,
Э. Тимченко, С. Коросинко, Т. Коларенко; Н. Періх
и др.)

Рисунок не фиксирован.

Арт. Федерич.

² Грабарь И. История русского искусства. – М., 1910. – Вып. 2. – Т. 1.

³ За іншими даними з 1919 р. (Макаренко Д. Є. Микола Омелянович Макаренко. – К., 1992. – С. 34).

⁴ Національний художній музей України. НА, оп. 1 (1885–1917), од. зб. 5.

⁵ За надану інформацію про діяльність Б. Реріха в Києві дякуємо Ходак І. О.

⁶ Ф. 13, од. зб. 560, арк. 1.

⁷ Ф. 36, од. зб. 745, арк. 14.

⁸ Ф. 36, од. зб. 746, арк. 17.

⁹ Ф. 14–9, од. зб. 662, арк. 1 б.

¹⁰ У дужках подаємо номери аркушів одиниці зберігання.

¹¹ Цю акварель було використано як ілюстрацію до статті М. Товкайла “Реліктові типи надмогильних знаків з середньої Наддніпрянщини”, опублікованої в журналі “Народна творчість та етнографія”, № 1, 2006 р.

¹² Усі написи на малюнках виконано олівцем.

¹³ Так його називає в подорожніх нотатках Б. Реріх.

¹⁴ Ф. 14–9, од. зб. 662, арк. 1 а.

¹⁵ Про цей портрет згадується в книжці В. Киркевича (див.: Киркевич В. Г. Церква Покрови Пресвятої Богородиці. – С. 85). Опубліковано його в книжці цього ж автора (див.: Киркевич В. Г. Борис Рерих...), але в обох випадках без вказівки на місце зберігання оригіналу.

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ БОРИСА РЕРІХА*

г. Овруч. Волынской губ. 1909 г.

Этот край Волыни является плохо исследованным. От станции Коростень на север до города Мозыря идет глухая, лесистая местность. Сейчас с каждым годом леса вырубают, реки мелеют и места теряют свою дикость и красоту. Так до города Овруча дорога уже сделалась крайне однообразна и скучна. Лишь в одном месте видны остатки леса и уныло торчат пни. Дорога идет большим почтовым трактом – широким с двумя аллеями по бокам. Очень интересное место у станции Коростень – местечко Искорость, где протекает река Уж. Так называемые Ольгины купальни и красивые берега реки (фото № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8). Очень интересны большой курган и кладбище (№ 9 и рисунок крестов).

На дороге в Овруч имеется ста[н]ция почтовая Игнатопольская (№ 11 и 10).

Город Овруч лежит на реке Норине, на его высоком берегу. Кругом ровные, версты на четыре, поля. Все оставшиеся старые здания и памятники расположены в линию по берегу реки. Издалека, верст за 10, виден старый костел, обезображенный перестройкой в православный собор. Дорога пересекает реку Норин и поднимается на

высокий берег, где расположен город. Это место воскресных базаров (фото № 12). Налево от въезда в город на пригорке расположено место крепости бывшей у города. По краям идут остатки стен и фундаментов. На этот пригорок ведет мост, от которого остались лишь каменные устои (фото № 13). По середине пригорка стоит собор, переделанный из костела. Вместо двух башен пристроили четыре. По середине сделан деревянный барабан с куполом, не идущий к собору. Главная переделка костела заключалась в переносе алтаря на место входа и пристройки полукруглой абсиды. Кладка стен собора из больших кирпичей. На некоторых видно клеймо “1760” год; особый интерес представляет подвальная часть собора. Ныне все окна заложены, так что пришлось разобрать окно и проникнуть через него в подвалы. Подземное помещение оказалось очень обширным. По середине расположен большой зал, по бокам него ряды отдельных комнат (см. чертеж). Высота этого зала около 4 метров. С восточной стороны был вход в это помещение – внизу осталась лестница. Эта лестница заложена теперь кирпичной кладкой, вероятно, при переделке костела в собор, потому что она попадала в алтарь собора.

При осмотре кладки стен подвального этажа выяснилось, что там идет еще бо-

* У подорожніх нотатках Б. Реріх посилається на номери зроблених ним світлин, які подаються нами не в повному обсязі, а тому без збереження авторської нумерації.